László Lóránt

Nádpálca és lexikon

A Teleki–Bolyai Könyvtár neveléstörténeti kiállítása

Írásom célja felhívni a kutató közönség figyelmét arra, hogy milyen lehetséges kutatási témáknak nézhetnek utána intézményünkben a nevelés és az oktatás történetének kérdéskörében, illetve milyen neveléstörténeti kiállítások tekinthetők meg intézményünkben.

Tehát mindkét bibliotéka felvilágosodás, vagy részben felvilágosodás kori gyűjtés eredménye.

Könyvtárunk, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár gróf Teleki Sámuel (1739–1822) alapítása, aki az erdélyi magyar felvilágosodás egyik legkiemelkedőbb személyisége volt. Az ő érdeme, hogy Marosvásárhelyre összegyűjtötte kora Európájának majd minden mértékadó tudományos művét és szellemi-kulturális nyomtatott termékét, megnyitva ezzel 1802-ben Erdély és a magyar nyelvterület első enciklopédikus közkönyvtárát. A Teleki Sámuel által vásárolt 40 ezer kötet mellé a második világháború utáni államosítások következtében még más iskolai, kolostori és egyéb magángyűjtemények is bekerültek, ezek közül azonban csak a téma szempontjából releváns marosvásárhelyi református kollégium könyvtárát említjük meg, amely egy 80 ezer kötetet számláló régi könyvesház. Tehát mindkét bibliotéka felvilágosodás, vagy részben felvilágosodás kori gyűjtés eredménye, így nem nehéz kitalálni, hogy szép

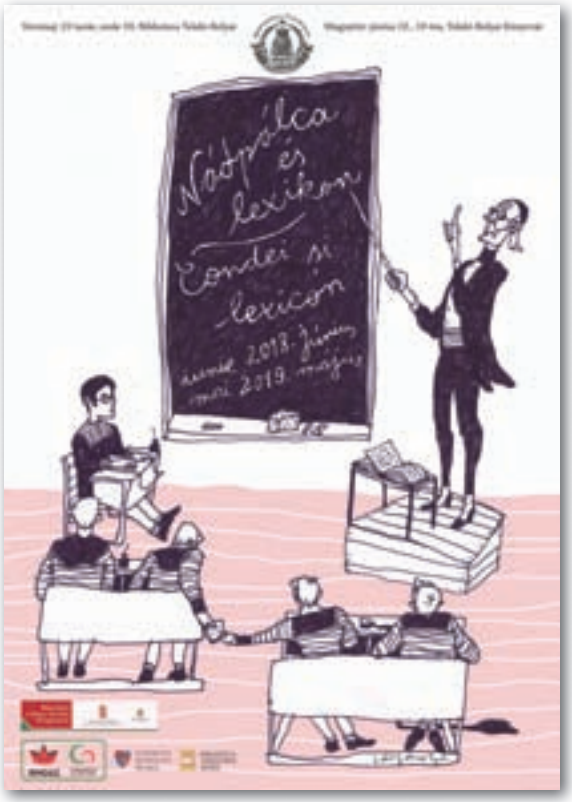

Nádpálca és lexikon. A kiállítás plakátja

Ritkaságként megcsodálható két ősnyomtatvány, egy, idősebb Hans Holbein metszeteivel illusztrált Erasmus (*A balgaság dicsérete*) és Apáczai Csere János *Magyar logikátsá*jának a világon ismert egyetlen példánya.

számmal tartalmaznak filozófiai és ezáltal pedagógiai műveket, az oktatáshoz kapcsolódó anyagokról nem is beszélve, sokukat kéziratban.

A két fent említett könyvtár gyűjtési lehetősége nem volt egyforma. A református kollégium könyvtára részben marosvásárhelyi polgárok és környékbeli arisztokraták adományai, valamint vásárlások révén bővült, így a bejövő könyvek tematikája inkább a korábbi tulajdonosok ízlését tükrözi, és sok esetben nem szolgálta egy iskolai könyvtár igényeit, elvárásait. Teleki Sámuel viszont erdélyi mágnásként 62 esztendőn keresztül folyamatosan céltudatosan gyűjtött-vásárolt, szakavatott személyek, általa támogatott peregrinus diákok ajánlották neki a könyveket, de ami a legfontosabb, az Erdélyi Nagyfejedelemség Bécsben élő kancellárjaként a törvény fölött állt. Mindent, azaz a cenzúrázott könyveket is megvásárolhatta és hazaküldhette (példaként álljanak itt a legismertebbek: az *Emil* és a *Candide*). Fontos ez, hiszen a francia forradalom és a napóleoni háborúk korszakában vagyunk, amikor a bécsi udvar nem örült a társadalmat felforgató vagy újító gondolatoknak. Úgy tűnik, Teleki életében minden olvasó hozzáférhetett az em-

A kiállítás terme

Andreas Meyer, *Barátágos oktatás.* Pozsony-Buda, 1783

lített könyvekhez. Halála után azonban a városi cenzor, Horváth Pál katolikus lelkész, amúgy köztiszteletben álló család tagja, bizonyos műveket, felsőbb utasításokat betartva, indexre tett.

Könyvtárunkban két állandó kiállítás van, a Teleki Téka nagyterme, maga a múzeumkönyvtár, illetve a két Bolyai emlékmúzeuma. Emellett évente egy-két időszakos kiállítást szervezünk. Idén tavasszal a marosvásárhelyi református kollégium létrejöttének 300. évfordulója alkalmából nyitottuk meg az egy évig nyitva tartó neveléstörténeti kiállításunkat. Ennek létrehozásakor Pukánszky Béla és Németh András *Neveléstörténet*ére és ennek szöveggyűjteményes kötetére támaszkodtunk.

A kor francia, rousseau-i irányvonalát, divatját követve gyermekeit főleg otthon taníttatta.

Több más ötlet elvetése után a kiállítás a közérthető *Nádpálca és lexikon* címet kapta. Ezt helytállónak találtuk, ugyanis a nevelés történetét tekintve ezt, Mezopotámiától a közelmúltig – egy kis sarkí-

tással élve – a nádpálca határozta meg. Ehhez adódott hozzá az antik görögök, a humanisták vagy a felvilágosodás kori filozófusok egyetemességre való törekvése.

Célom az volt, hogy a jövő év tavaszáig nyitva tartó kiállítás bemutassa a nevelést az antik görögöktől és rómaiaktól a humanistákon át a felvilágosodás koráig. Olyan szerzők művei kerültek a tárlókba, akik valami maradandót tettek hozzá a nevelés, a pedagógia kérdéseihez. Elsősorban Teleki Sámuelnek köszönhetően majdnem hiánytalan gyűjteményünk van a téma irodalmából. A hét tárló és a hozzájuk kapcsolódó pannók és „lábjegyzetes füzetek" Mezopotámia, az antik görögök, Róma, a korai kereszténység, a keresztény középkor, a humanizmus, reformáció és ellenreformáció, a 17. századi racionalizmus és a felvilágosodás korára térnek ki (ezek öt tárlóban láthatók). Mezopotámiát leszámítva minden témához látható kiállított könyvanyag is. Emellett a kiállításunkon egy-egy tárló és pannó erejéig a nevelés és oktatás erdélyi és marosvásárhelyi vonatkozásaira is kitértünk, tehát egy kissé szükségszerűen átcsúsztunk az oktatástörténetbe is. Az illusztrációs anyagot Láng Orsolya grafikus készítette.

Az 58 kiállított kötet között Arisztotelész, Ciceró, Szent Ágoston és Melanchthon művei éppúgy láthatók, mint Vives, Descartes, John Locke, Rousseau és Pestalozzi, és

Erasmus, *A balgaság dicsérete.* Bázel, 1676

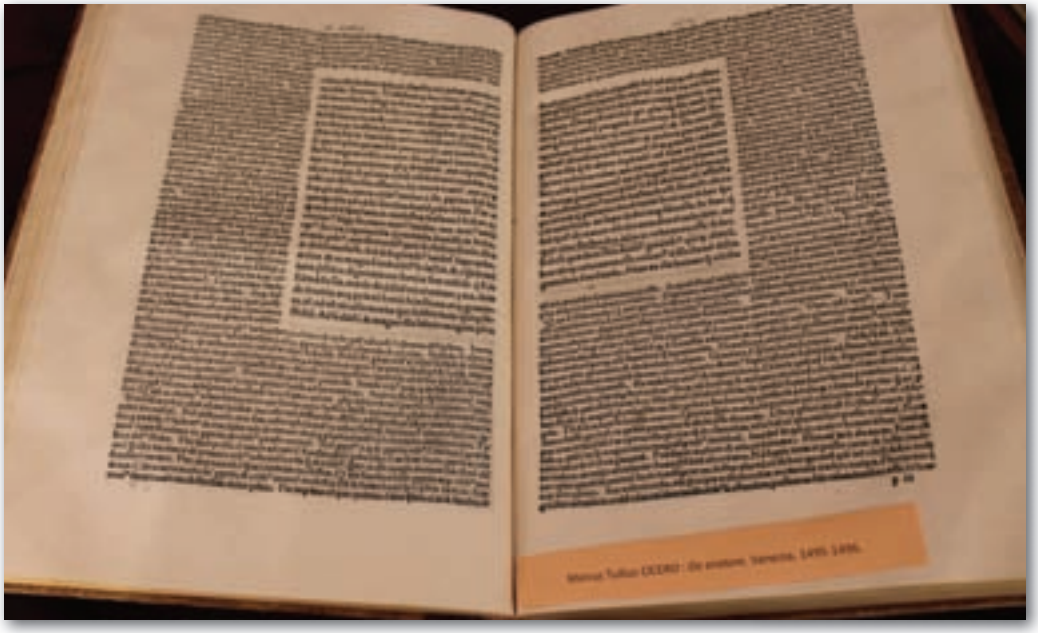

Marcus Tullius Ciceró, *Szónoklattan*. Velence, 1495–1496

természetesen Bolyai Farkas munkái. Ritkaságként megcsodálható két ősnyomtatvány, egy idősebb Hans Holbein metszeteivel illusztrált Erasmus (*A balgaság dicsérete*) és Apáczai Csere János *Magyar logikátsájának* a világon ismert egyetlen példánya.

Az alábbiakban megpróbáljuk azt is összegezni, hogy milyen lehetséges kutatási témákat kínál ez az anyag. Így vizsgálható például, hogy milyen pedagógiai tartalmú könyveket vásárolt Teleki Sámuel, esetleg ki ajánlotta neki ezeket. Ezeken belül mit vásárolt a saját családja számára? Ugyanez a kérdés érvényes feleségére, gróf iktári Bethlen Zsuzsannára is. Mit olvasott a tudományos kérdések iránt is fogékony fiuk, az első magyar nyelvű Magyarország-leírás szerzője, a minerológusként is számon tartott Domokos? Egy hasonlóan fontos kérdéskör, hogy kik voltak esetenként e könyvek tulajdonosai, azaz possessorai (jogászok, tanárok, lelkészek vagy más, a közösséget befolyásoló személyek), és nem utolsósorban: kik olvasták ezeket a könyveket, és milyen hatással voltak rájuk? (Gondolunk itt elsősorban a kollégiumi tanárokra vagy a helybeli királyi tábla jogászaira.) Nagyon fontos, hogy esetenként egy-egy könyv tele van jegyzetelve az olvasó saját észrevételeivel. Apáczai *Magyar Logikátská*ja egy szójegyzéket és több tulajdonosbejegyzést is tartalmaz, de van olyan mű is, amelyben tanulónévsort találunk. Kik voltak ezek a személyek, hol és mit tanultak, mit hoztak haza később egyetemi tanulmányaikról, mit adtak tovább diákjaiknak, vagy ha lelkészek lettek: híveiknek? Ilyen irányban születtek kezdeti eredmények, de mindenképpen tovább lehetne és kellene kutatni.

Teleki Sámuel 21 évesen Bázelben, nyugat-európai peregrinációja során kezdett el könyveket gyűjteni. A teológiai munkák mellett filozófiai gyűjteménye volt az egyik leg-

nagyobb. Különös affinitást mutatott az antik görög, római, illetve a humanizmus és a felvilágosodás korának szerzői iránt. Ezen szerzők műveit a Teleki Téka emeleti galériájában helyezte el, a hálószobájából a könyvtárba vezető ajtó tőszomszédságában. Úgy tűnik, hogy a minket érdeklő filozófusok műveit javarészt a gyűjtési korszak első időszaka után kezdte el vásárolni, hiszen ezek java a könyvtárkatalógus 1800-ban kiadott második és az 1811-ben kiadott harmadik kötetében szerepel, kisebb részük a negyedik kötetben, tehát valószínűleg ezeket már váradolaszi és bécsi tartózkodása alatt szerezte be. A kor francia, rousseau-i irányvonalát, divatját követve gyermekeit főleg otthon taníttatta. Levelezése alapján nyomon követhető, hogy ehhez folyamatosan kereste a megfelelő személyeket, nem sajnálta akár külföldről kérni a legjobb nyelvtanárokat. Többek között említésre méltó Kovásznai Tóth Sándor, a kollégium kiemelkedő tudású klasszika-filológia professzora, aki ugyancsak megfordult a sáromberki udvarban. De megemlíthetjük Antal Jánost, a későbbi református püspököt, aki ugyancsak dolgozott a család szolgálatában. Természetesen ezek a fiatal tanítók ismerői voltak a legújabb nyugat-európai pedagógiai gondolatoknak, a felvilágosodás pedagógiai liberalizmusának.

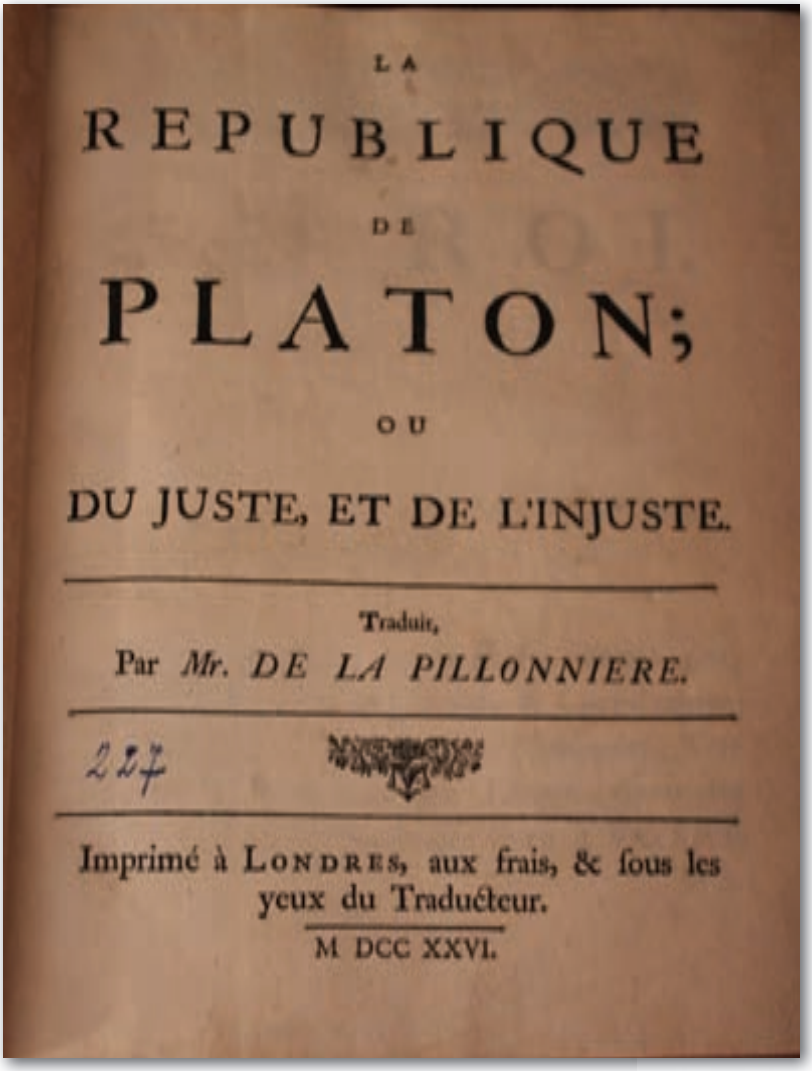

LA
REPUBLIQUE
DE
PLATON;
OU
DU JUSTE, ET DE L'INJUSTE.

Traduit,
Par *Mr. DE LA PILLONNIERE.*

227

Imprimé à LONDRES, aux frais, & sous les yeux du Traducteur.

M DCC XXVI.

Platón, *Köztársaság*. London, 1726

Felesége, Bethlen Zsuzsanna (1754–1797), a legteljesebb fennmaradt 18. századi erdélyi női könyvgyűjtemény létrehozója, elsősorban gyermekeinek vásárolt könyveket, ő is az otthontanulás híve volt. Ezen tankönyvek, nevelési elveket megfogalmazó művek beszerzésekor az sem zavarta, ha a könyvet eredetileg katolikus ifjak nevelésére szánták. Olykor célzottan valamelyik gyermeke érdeklődési körét próbálta kielégíteni, ilyen például a Domokosnak vásárolt *Magyar minerológia* Benkő Ferenc tollából. Megjegyzendő, hogy ő is napirenden volt a gyűjtéssel, az előző évben megjelent könyvet a következő esztendőben már felsorolja könyvjegyzékében.

Teleki Domokos (1773–1798) hagyatéka bőséges betekintést enged egy tehetséges

RATIO
EDUCATIONIS
TOTIUSQUE
REI LITERARIÆ
PER
REGNUM HUNGARIÆ
ET
PROVINCIAS
EIDEM ADNEXAS

TOMUS I.

VINDOBONÆ,
TYPIS JOAN. THOM. NOB. DE TRATTNERN,
SAC. CAES. REG. MAJ. TYPOGR. ET BIBL.
MDCCLXXVII.

Ratio Educationis. Bécs, 1777

erdélyi arisztokrata fiatalember tanulmányaiba, majd későbbi munkásságába. Apja, aki távollétében sokszor csak leveleken keresztül utasítja feleségét-fiát a helyesnek tartott nevelési-tanítási irányelvekről, fia halála után meglepődve tapasztalta, hogy az milyen je-

lentős írott hagyatékot hagyott hátra. Tudományos munkássága mellett a rövid életű Domokos iskolai füzeteivel és többkötetes herbáriumával is rendelkezünk. Ez utóbbi jelzése annak, hogy taníttatása eleinte otthon, de nem a négy fal között zajlott. Ha pályaválasztása nem is, de legfőbb érdeklődési köre, a geológia mindvégig a természethez kötötte.

A marosvásárhelyi kollégium könyvtára a sárospataki első református kollégium (menekült) könyvtárából és a vásárhelyi schola particula (kisiskola) könyvtárából nőtte ki magát. Említettük, hogy ez elsősorban polgárok, arisztokraták, tanárok adományai révén bővült, de a kollégiumbelieknek lehetőségük volt a nemzetközi könyvvásárokon is beszerezni a legújabb könyveket, valamint a peregrinus diákok számára előírt, iskolájuknak szánt kötelező könyvadomány rendszere is létezett. Ennek köszönhetően bizonyos pedagógiai alapművek ebben a gyűjteményben is megtalálhatóak voltak. Az 1718-ban városunkba költözött iskola kezdeti nehéz évtizedei után, amikor gyakran egy tanár tanította az összes tantárgyat, a 18. század második harmadára az intézmény talpra állt, katedráin jeles külföldi egyetemeket megjárt tanárok oktattak. Ezek ismerhették Apáczai, Comenius munkásságát, vagy a német nyelvterületen már a 17. században terjedő racionalizmust, pietizmust, a felvilágosodás korának pedagógiai áramlatait. Kérdés persze, hogy mit tudtak itt mindebből gyakorlatba ültetni. Tény, hogy a nagy változások motorjai református kollégiumainkban nem az autonómiájukat foggal-körömmel védő *Ratio Educationis*-korabeli klerikusok és tanárok, hanem a 19. század első felének Bolyai Farkasai voltak.